

Оксана Смірнова,
Марина Пелих

**ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ
ВЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА ЗАСОБАМИ
ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА
(на прикладі художньої вишивки)**

У статті представлені аспекти формування національної свідомості майбутніх вчителів образотворчого мистецтва у процесі професійної підготовки. Розкривається необхідність звернення до глибин національних скарбів, творів традиційного декоративно-прикладного мистецтва. Мистецтво вишивки виступає найпоширенішим видом національного декоративно-прикладного мистецтва, вчить бачити й розуміти оточуючий світ, формує художній смак, творчий потенціал особистості та виступає основою для формування духовного світу людини. У статті проаналізовано термін «художня вишивка», як основна складова у процесі формування національної свідомості майбутніх педагогів мистецтва. Проаналізовано сучасні дослідження, котрі започатковують розгляд шляхів формування національної самосвідомості майбутнього вчителя, а саме, засобами декоративно-прикладного мистецтва: А. Алексюк, В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Іванов, Л. Коваль, І. Кресіна, В. Кудін, В. Мазепа, С. Максименко, Г. Падалка, С. Сисоєва,). Розкривається зміст та сутність принципу народності в процесі виховання і навчання. Вказується на значний внесок у розробку даного принципу класиків педагогіки Я. Коменського, І. Песталоцці, А. Дістерверга, Г. Сковороди, а пізніше К. Ушинського, В. Сухомлинського та інших. А також, розкривається важливість принципу народності в роботі школи, на чому акцентують українські педагоги О. Духнович, С. Русова, Г. Ващенко, Б. Грінченко, М. Драгоманов. Акцентується увага на особливостях впровадження українського декоративно-прикладного мистецтва як одного з важливих способів залучення молоді до спадщини народної педагогіки. Доводиться, що мистецтво вишивки виступає найпоширенішим видом національного декоративно-прикладного мистецтва, вчить бачити й розуміти оточуючий світ, формує художній смак, творчий потенціал особистості та виступає основою для формування духовного світу людини. Стаття розкриває етнічні особливості та механізми впливу народної вишивки на формування національної свідомості майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Ключові слова: національна свідомість, педагог, образотворче мистецтво, художня вишивка, декоративно-прикладне мистецтво, професійна підготовка.

The article presents the aspects of the formation of the national consciousness of the future fine arts teachers in the process of professional training. It reveals the need to appeal to the depths of national treasures, works of traditional arts and crafts. The art of embroidery acts as the most common form of national arts, teaches to see and understand the surrounding world, forms an artistic taste, creative potential of the individual and acts as the basis for the formation of the human spiritual world. The article analyzes the term "artistic embroidery" as the main component in the process of forming the national consciousness of future fine arts teachers. The article describes the contemporary researchers that initiate the consideration of ways of forming the national consciousness of the future fine arts teacher, namely, the means of arts and crafts: A. Aleksyuk, V. Andrushchenko, I. Ziaziun, V. Ivanov, L. Koval, I. Kresina, V. Kudin, V. Mazepa, S. Maksymenko, G. Padalka, S. Sysoyev. The content and essence of the principle of nationality in the process of education and training are revealed. A significant contribution to the development of this principle of the classics of pedagogy J. Comenius, I. Pestalozzi, A. Disterverga, G. Skovoroda, K. Ushynskyi, V. Sukhomlynskyi and others has been indicated. It also reveals the importance of the principle of nationality in the work of the school, which is emphasized by the following Ukrainian teachers: O. Dukhnovych, S. Rusova, G. Vashchenko, B. Grinchenko, M. Drahomanov. The attention is paid to the peculiarities of the introduction of Ukrainian arts and crafts as one of the most important ways of attracting young people to the heritage of folk pedagogy. It turns out that the art of embroidery acts as the most common form of national decorative arts, teaches to see and understand the surrounding world, forms an artistic taste, creative potential of the individual and acts as the basis for the formation of the spiritual world of a person. The article reveals the ethnic features and mechanisms of the influence of folk embroidery on the formation of the national consciousness of future teachers of Fine Arts.

Keywords: *national consciousness, teacher, fine arts, art embroidery, arts and craft, folk art, ornament, symbol, professional training.*

Сьогодні в умовах величезних змін у соціальному, економічному і політичному житті України постала проблема радикальної перебудови у сфері виховання. Державна національна доктрина визначила головну мету національно-патріотичного виховання на сучасному етапі – це передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України: національної свідомості, розвинутої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, фізичної, екологічної культури, розвиток індивідуальних здібностей, таланту. Становлення громадянина розпочинається з дитинства. Саме в цей період у дитини закладаються підвалини майбутньої

свідомості, характеру поведінки, формуються риси українця. Підростаючи, дитина вбирає в себе те, чим живе родина, народ України, поступово формується свідомий громадянин і патріот. Завдання школи – формувати і розвивати такі особистісні якості, як повагу до прав і свобод людини, відповідальність, відкритість та критичне мислення, толерантність, готовність брати участь у соціально-політичному житті країни. А завдання вищого навчального закладу підготувати кваліфікованого вчителя, як ключову особу в навчально-виховному процесі. Одним з першочергових завдань художньо-професійної підготовки майбутнього вчителя образотворчого мистецтва в сучасній освіті виступає патріотичне виховання, спрямоване на формування у молоді високої національної свідомості, любові до своєї країни, турботи про мир та злагоду в суспільстві, готовності до виконання громадянського та конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, традицій, надбань.

Використання народного декоративно-прикладного мистецтва як засобу формування національної самосвідомості майбутнього вчителя є предметом дослідження багатьох науковців. Аналіз сучасних досліджень та публікацій, у яких започатковано розгляд шляхів формування національної самосвідомості майбутнього вчителя засобами декоративно-прикладного мистецтва (А. Алексюк, В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Іванов, Л. Коваль, І. Кресіна, В. Кудін, В. Мазепа, С. Максименко, Г. Падалка, С. Сисоєва), дає підстави зробити висновок про необхідність активного осмислення народного мистецтва як художнього виміру людського буття, зокрема, в національних його вимірах. Упродовж останніх десятиліть незалежності української держави створюються сприятливі умови для виховання української молоді на ідеях яскравих непересічних постатей, фундаторів національної освіти, науки і культури М. Грушевського, Г. Ващенко, І. Огієнка, С. Русової, К. Ушинського, В. Сухомлинського та ін. У центрі уваги цих видатних педагогів і культурних діячів були проблеми національної духовності, національної культури, національної свідомості [9, с. 132]. Національна свідомість в останні десятиліття входить до множини найбільш вживаних слів фахівцями різних галузей. Очевидно, що проблема формування національної свідомості майбутніх учителів не може бути розв'язана без чіткого розуміння цього поняття.

Національно-патріотичне виховання засобами традицій українського народу вивчають у своїх працях багато сучасних педагогів (Ю. Бондаренко, О. Вишневський, В. Довбищенко, Р. Захарченко, П. Ігнатенко, В. Каюков, О. Онишук, С. Павх, Б. Ступарик, О. Ярмоленко) [7, с. 55–56].

Ці знання виступають підґрунтям національної вихованості майбутніх учителів. Дослідженнями шляхів національного виховання майбутніх учителів, виховного потенціалу народного мистецтва займалися В. Дряпіка, М. Закович, Г. Лозко, Л. Михайлюк, Л. Степико, Н. Савченко.

Тому мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні механізму

формування національної свідомості в майбутніх вчителів образотворчого мистецтва у процесі вивчення декоративно-прикладного мистецтва, зокрема художньої вишивки.

Питання формування національної свідомості закладені у «Концепції національного виховання». У ній зазначається що, «кожен громадянин суверенної України повинен мати свою національну свідомість. Без духовного багатства, сконденсованого в цих поняттях, неможливий повноцінний внутрішній світ людини-громадянина. Національна свідомість формується всіма засобами рідної мови, історії, культури, мистецтва, народними традиціями, звичаями тощо» [2, с. 155]. Як показує практика, особливо гострою як в теоретичному, так і в практичному плані є проблема утвердження, становлення національної свідомості в усіх верствах суспільства. Щодо поняття «національна свідомість», то, ось Стельмахович [11, с. 29–31] визначає, як сукупність уявлень про соціальні вартості, норми, що є визначальним для піднесення особистості до національної спільноти українців; вона містить ознаки відмінності українського «ми» від «не ми». Національна свідомість – це усвідомлення себе часткою українського народу, носієм національних цінностей, що склалися в процесі тривалого історичного розвитку українців як нації, своєї близькості й спорідненості зі своїми співвітчизниками

А, ось, філософ Герберт Спенсер [4, с. 45] вважає, що народ це великий організм, а люди є його основною складовою. Цей організм в сприятливих умовах може жити, розвиватися і навпаки, в умовах занепаду – загинути. Націю створюють люди, спільні по крові, які мають єдину територію, спільну мову, культуру і традиції, проте, зазначає філософ, існує ще один необхідний чинник, без якого спільнота людей перестав бути нацією – це наявність національної свідомості.

Національна свідомість складається протягом століть у процесі історичного становлення нації, яка виборює свою політичну і культурну незалежність. Без суверенності, без своєї держави, без своєї культури і мови національна свідомість перебуває у зародковому стані. Свідомість українського народу тривалий час зоставалася явищем проблематичним. Українська спільнота самоідентифікувалася через спільну історичну долю, мову, культуру, вікові вірування [5, с. 16]. Проте довготривала бездержавність, втрата національної школи, освіти, заборона рідної мови, відлучення поколінь від духовних надбань народу, перекручене тлумачення історичних подій, які відбувалися в Україні сотні й тисячі років, приглушили національну свідомість. Перед народом постала реальна загроза власного існування. У сучасних умовах, коли український народ вступив у нову еру свого історичного розвитку, національне виховання найбільш відповідає потребам відродження і становлення України, як європейської держави із віковою історією, культурою, духовними надбаннями. Це служить формуванню духовного світу особистості,

національного характеру і темпераменту, народної моралі й етики, естетики, національної свідомості [5, с. 18].

Нація, як стверджує Г. Ващенко, це не тільки спільність людей, що живуть в певний історичний момент, нація – це єдність поколінь сучасних, минулих і майбутніх [9, с. 133]. Нема такої нації і народу, який би не шанував свій колорит, побут, культуру та мистецтво. Саме ці аспекти є вагомою складовою у формуванні національної свідомості. Більшість науковців, педагогів, культурологів зазначають у своїх працях, що нація живе, доки живе її мова і культура. Культура народу неможлива без мистецтва народу.

Одним із головних завдань сучасної школи є формування ґрунтовних знань про українське народне мистецтво, що є складником національного способу життя народу, відображенням його етнічних ідеалів. Любов до рідної мови, обрядів, традиційних ремесел і в цілому – розуміння сутності національних цінностей плекає і формує любов до рідного краю, своєї Батьківщини. Важливим сьогодні є засвоєння цілісності та різноманітності соціокультурного досвіду й здобутків українського народу, що сприяє розумінню закономірностей розвитку народного мистецтва. Особистісний розвиток людини несе на собі віддзеркалення особливостей свого народу, нації, які необхідно враховувати в процесі навчання та виховання. З народом пов'язані характер діяльності людини, особливості її мислення, коло її запитів, інтересів, а також соціальні прояви. Традиції, звичаї і обряди об'єднують минуле і майбутнє народу, старші і молодші покоління, інтегрують етнічну спільність людей у високорозвинену сучасну націю. Практично прилучаючись до традицій, звичаїв і обрядів народу, молодь вбирає в себе їхній філософський, ідейно-моральний, психологічний і етнічний зміст, поступово стаючи невід'ємною частиною рідного народу, нації [8, с. 24].

Багато педагогів звертали увагу на необхідність глибокого вивчення і правильного застосування принципу народності в процесі виховання і навчання. Значний внесок у розробку питань теорії і практики реалізації принципу народності здійснили класики педагогіки Я. Коменський, І. Песталоцці, А. Дістервег, Г. Сковорода, а пізніше К. Ушинський, В. Сухомлинський та інші. Важливе місце принципу народності в роботі школи відводили українські педагоги О. Духнович, С. Русова, Г. Ващенко, Б. Грінченко, М. Драгоманов [8, с. 25].

У сучасних несприятливих життєвих умовах, при загальній невизначеності потрібно не втратити цю свідомість, не обірвати на життєвих перехрестях ниточку, що з'єднує минуле, сучасне і майбутнє України. Вагомий внесок у розв'язання проблеми формування національної свідомості зробив В. Сухомлинський. Його поради повністю відповідають потребам сьогоднішнього дня. Школі сьогодні необхідно здійснювати національне виховання на руїні духу і при цьому йти розумними

природовідповідними шляхами, не піддаючись галасливому пустослів'ю. Вихователь повинен чітко бачити сам процес становлення національної свідомості і глибоко розуміти зміст таких ключових понять, як «національний», «націоналістичний», «націоналізм», «патріотизм», «громадянськість» тощо [12, с. 81].

З давніх-давен українці старалися зберегти національну свідомість та патріотичний дух, передавати багатства надбання народом за попередні роки.

На формування національної свідомості найбільше впливають естетичні фактори навколишнього середовища. Необхідно показати, що художній початок присутній при створенні всіх оточуючих нас предметів, і кожна людина повинна вміти створювати красиві речі. Найяскравішим прикладом цього є декоративно-прикладне мистецтво. Адже головною його особливістю є єдність у художніх творах утилітарних та естетичних принципів. Предмет і форма відображення дійсності в мистецтві зумовлюють його специфічні функції – задоволення естетичних потреб людей шляхом створення творів, які можуть принести людині радість, насолоду, духовно збагатити її та разом з тим пробуджують в ній художника, здатного у конкретній галузі своєї діяльності творити «за законами краси». За допомогою цієї естетичної функції мистецтва проявляється його пізнавальне значення і здійснюється виховний вплив на особистість [3, с. 93].

Відповідно до технології і техніки обробки різних виробів, декоративно-прикладне мистецтво поділяється на: художню деревообробку, художню обробку каменю, скла, металообробку, художнє плетіння, ткацтво, вишивку, писанкарство, бісероплетіння, розпис, батик, вибійку, гравіювання, різьблення, карбування, художнє ковальство та інші.

Величною окрасою української культури виступає художня вишивка. Проблема національного аспекту використання художньої вишивки знайшла певне висвітлення у працях Є. Антоновича, О. Гасюк Т. Ніколаєвої та ін. Заснована на глибоких народних традиціях, художня вишивка вчить бачити і розуміти оточуючий світ, формує художній смак, творчий потенціал особистості та виступає основою для формування духовного світу людини. Разом з цим вишивка є національним феноменом за своєю природою, вона народжується зі звичаїв, навичок, вірувань народу та дозволяє специфічними засобами, в опосередкованій умовній формі, зумовленій традиціями народної творчості, відтворити навколишній світ [3, с. 94].

Вишивка – класичний вид українського народного мистецтва, який виступає у різноманітних варіантах: прикраса тканин одягу, інтер'єрного, обрядового призначення. Естетично-художня природа вишивки, її функціональна затребуваність, певна доступність стали основою масовості у творчості українського народу. Дані археологічних розкопок, свідчення

літописців дозволяють стверджувати, що історія народної вишивки в Україні веде свій відлік ще з часів Трипілля (доби пізнього неоліту і початку епохи бронзи). Елементи символіки сучасних орнаментів народної вишивки є також і в орнаментах, якими прикрашали посуд трипільські племена [1, с. 121].

Формування у майбутніх учителів образотворчого мистецтва національної свідомості засобами художньої вишивки здійснюється під час вивчення курсів «Декоративно-прикладне мистецтво», «Дизайн українського костюма», «Історія українського мистецтва» тощо, де студенти знайомляться з традиційними засобами виконання та техніками як традиційної так і сучасної вишивки.

Студенти вивчають теоретичні основи традиційного мистецтва в історичному аспекті. Протягом тисячоліть вироблялись навички абстрагування, удосконалювались сюжетно-знакові композиції. Детально вивчаються основні орнаментальні абстрактно-геометричні символи (круги, зубці, ромби, зигзаги), які відображають сюжетні зображення людей, землі, птахів, води тощо. Вони несуть символіко-магічне значення і в той же час передають певну закодовану інформацію [10, с. 25].

Досліджуючи семантику геометричного орнаменту, вчені виявили його міфологічну основу, тісний зв'язок із язичницькими віруваннями слов'ян. Через систему орнаменту, кольору передавалися переживання, світобачення, сприйняття навколишнього світу, що свідчить про багатогранну пізнавальну функцію вишивки [10, с. 27].

На сьогоднішній день художня вишивка займає неабияку роль в українському мистецтві. За її допомогою пропагується культура і самобутність української нації. Багато українських модельєрів та дизайнерів використовують мотиви художньої вишивки у своїх колекціях аксесуарів та одягу. Віднедавна 17 травня офіційно оголошено в Українській державі Днем національної вишиванки. Адже з давніх давен в українців жодна подія не відбувалася без одягу з вишитим орнаментом.

Отже, ми бачимо, що українська художня вишивка, як вид декоративно-прикладного мистецтва є надзвичайно цікавим видом мистецтва. Вона глибока, самобутня, насичена енергією наших предків, що вклали велике значення в семантику її символів.

Найбільш ефективно людина освоює національну ідею через систему освіти та виховання. Існує низка суперечностей, які стримують цей процес. Найвагомим у цій низці суперечностей є факт відмінності реального стану освіти від декларованого загальними та офіційними документами. Саме тут виявляється конструктивна роль української літератури, яка є свідченням багатї духовності українського народу, його цивілізованості й високої моральності, осередням його етичних та естетичних поглядів, виявом його творчого потенціалу та обдарованості. Як мистецтво слова вона несе в собі потужний заряд позитивної духовної енергетики, здатна

формувати й передавати загальнолюдські й національні цінності від покоління до покоління, культивувати їх у людських душах. Засобами мистецтва слова національне письменство допомагає плекати, збагачувати внутрішній світ дитини, позитивно впливати на її свідомість і підсвідомість, спрямовувати морально-етичний потенціал в позитивному річищі, розвивати інтелект, креативні здібності, естетичний смак.

Аналіз джерельної бази дає можливість простежити еволюцію національної свідомості в українській педагогіці XIX–XX ст. Українські педагоги обґрунтували теоретично і реалізували на практиці положення про те, що народні звичаї, традиції, обряди, народне мистецтво є основними засобами формування національної свідомості. Ідея формування національної свідомості молоді не втратила своєї актуальності й у сучасних умовах.

Українська народна вишивка є важливою художньою цінністю українського народу та виконує естетичну, пізнавальну, комунікаційну функцію. Використання декоративно-прикладного мистецтва у навчальному та виховному процесі сприяє: поглибленню знань з історії і культури України; збагаченню й урізноманітненню практичної діяльності майбутніх педагогів, поглибленню їх мотивації; розширенню спеціальних знань, умінь та навичок; розвитку логічного мислення, умінню аналізувати, систематизувати та засвоювати нові знання; розвитку спостережливості, творчої активності, смаку, сприйняття. Формуванню національної свідомості молоді сприяє використання декоративно-прикладного мистецтва, як засобу навчання. Цінність українського декоративно-прикладного мистецтва визначається багатством художніх засобів, за допомогою яких в людині розвивається здатність проявити себе в різних сферах життєдіяльності. Формування національної свідомості майбутнього вчителя образотворчого мистецтва реалізується у процесі вивчення народної вишивки, яка концентрує в собі величезні можливості для розвитку творчого потенціалу особистості, виступає невичерпним потенціалом сучасного світосприймання й світогляду майбутнього педагога.

Вивчення знаково-символічної структури народної вишивки, її глибокий духовний зміст та естетико-виховні можливості сприяють передачі досвіду попередніх поколінь, розвитку у майбутніх учителів образотворчого мистецтва здатності сприймати, оцінювати та примножувати культурні традиції народу, формувати їх національну свідомість.

Життя підтверджує, що народне декоративно-прикладне мистецтво збагачується новими аспектами філософсько-естетичного звучання, його краса потрібна людині, в наш час зростає не лише його художньо-культурна цінність, а й навчально-виховна, що сприяє формуванню в молоді творчих умінь, любові до мистецтва свого народу, до Батьківщини [6, с. 7–10].

Впровадження українського декоративно-прикладного мистецтва

розуміється нами як один з важливих способів залучення молоді до спадщини народної педагогіки, як регенеруючий засіб формування національної свідомості майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Подальшого дослідження потребують питання впровадження технологій художньо-педагогічної підготовки фахівців, здатних будувати систему нових етнічних зв'язків та національних цінностей, котрі в широкому розумінні відтворили б панораму розвитку мистецтва та в процесі професійної діяльності були готові до самостійного й творчого оволодіння етнокультурними знаннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є. Декоративно-прикладне мистецтво. Львів: Світ, 1993. 272 с.
2. Ващенко Г. Загальні методи навчання: підручник для педагогів. Вид. перше. К.: Українська Видавнича спілка, 1997.
3. Дубова Н. Використання освітньо-виховного потенціалу народних художніх традицій в процесі художньо-трудової діяльності школярів. *Молодь і ринок*. 2009. № 2(49).
4. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе (анализ зарубежного опыта). М.: Знание, 1989.
5. Концепція національного виховання. *Рідна школа*. 1995. № 6.
6. Макаренко А. С. Педагогические сочинения. М.–Л.: АПН РСФСР, 1984. 234 с.
7. Мартинюк І. В. Національне виховання: теорія і методологія. К.: ІСДО, 1995.
8. Оршанський Л. Практика підготовки майбутніх учителів до викладання народних художніх ремесел у школі. *Молодь і ринок*. 2006. № 6(21).
9. Руденко Ю. Д. Національне виховання: відродження, перспективи. *Педагогіка і психологія*. 1994. № 1.
10. Сингаївський Д. Підвищення творчого художньо-технічного потенціалу майбутніх вчителів трудового навчання. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2003. № 3.
11. Стельмахович М. Теорія і практика українського національного виховання: посіб. для вчителів поч. класів та студ. пед. фак. Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 1996.
12. Сухомлинський В. О. Людина неповторна. *Вибрані твори: у 5 т.* К.: Рад. шк., 1977. Т. 5: Статті.